

ТАҚРИЗИ МУҚАРРИЗИ РАСМӢ

ба диссертатсияи Мирзозода Садриддин Хол дар мавзуи «Соинуддини Хучандӣ ва хусусиятҳои ғоявию бадеии осори адабии ӯ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01 – Адабиёти тоҷик. Равобити адабӣ). – Хучанд, 2026. – 376 с.

Дар адабиётшиносии тоҷик масъалаи омӯзиши ҳамаҷонибаи осори мансури мутафаккирони асримиёнагии форсии тоҷикӣ, махсусан аз нигоҳи хусусиятҳои ғоявию бадеӣ ва сабкшиносӣ, аз ҷумлаи самтҳои муҳимми таҳқиқ ба шумор меравад. Ин масъала на танҳо ба шинохти амиқтари ҷараёни таҳаввули насри классики форсӣ-тоҷикӣ мусоидат мекунад, балки имконият медиҳад, ки равандҳои шаклгирии забони адабӣ, услуби баёни андешаҳои ирфонӣ ва фалсафӣ, инчунин муносибати миёни тафаккури назарӣ ва шаклҳои бадеии ифода дар адабиёти асримиёнагӣ ба таври муфасссал равшан карда шаванд. Аз ин лиҳоз, рӯ овардан ба осор ва шахсияти намояндагони камтар таҳқиқшудаи ин анъана аҳаммияти махсуси илмӣ пайдо мекунад.

Яке аз чунин шахсиятҳо Соинуддин Алӣ ибни Муҳаммад Туркаи Исфохонии Хучандӣ мебошад, ки дар муҳити адабию фикрии оғози асри XV ҳамчун донишманд, мутафаккир ва нависандаи дорои сабки хос шинохта шудааст. Таълифоти Соинуддин, аз ҷумла «Мунозараи базму разм», «Шарҳи «Назму-д-дурар», «Ақлу ишқ», «Атвори салоса», «Чаҳордах рисолаи форсӣ» ва «Ал-маноҳичу фи-л-мантиқи», аз намунаҳои муҳимми насри фаннии форсӣ маҳсуб шуда, дар онҳо имконоти баёнии забони адабӣ барои ифодаи низомманди мафҳумҳои печидаи ирфонӣ ва фалсафӣ ба таври густурда истифода гардидааст.

Маликушшуаро Баҳор дар «Сабкшиносӣ» насри Соинуддинро махсусан меситояд ва ӯро нахустин нависандае мешуморад, ки сабки бадеиро барои мавзӯҳои илмӣ ба кор гирифтааст. Ба назари ӯ, решаҳои ин сабк ба «Таърихи Ҷаҳонгушо»-и Атомалики Ҷувайнӣ мерасад. Бо вучуди ин, Баҳор

таъкид мекунад, ки сабки Соинуддин нисбат ба Чувайнӣ балегтар ва бетакаллуфтар аст. Ин баҳогузори аҳаммияти ҷойгоҳи Соинуддинро дар таърихи насри форсии тоҷикӣ нишон медиҳад, зеро вай дар марҳилае қарор мегирад, ки насри фанӣ тадриҷан ба майдони асосии таърихнигорӣ ва навиштори илмӣ табдил меёфт. Пас аз ӯ, осори таърихӣ муҳим ба ҳамин гуна наср, аз қабиле «Таҷзияту-л-амсор ва таҷзияту-л-аъсор»-и Вассоф то «Зафарнома»-и Шарафуддини Яздӣ, «Таърихи Оламорои Аминӣ»-и Фазлуллоҳ ибни Рӯзбеҳони Хунҷии Исфаҳонӣ ва «Ҳашт Биҳишт»-и Идриси Бидлисӣ навишта шуданд. Ин силсила нишон медиҳад, ки насри фанӣ дар муҳити Темурӣ ва пас аз темурӣ на ҳошиявӣ, балки шакли меъёрии баёни дониш, таърих ва сиёсат мегардад.

Дар он рӯзгор муншаот ва муросилоти расмӣ дарбор аксаран печидаву истиорӣ буд ва шеваи нигориш душвор ба назар мерасид. Дар муқобил, мутуни ирфонӣ фалсафӣ бо забони фасеҳу суфта ва бо риояи диққати илмӣ фарқ мекарданд. Навоварии Соинуддин дар он буд, ки **«матни бадеӣ»** ва **«рисолаи назарӣ»-ро** аз ҳамдигар ҷудо накард. Ӯ масъалаҳои фалсафӣ, ирфонӣ ва ҷаҳоншинохиро дар қолаби насри фанӣ баён кард, аммо бо забоне, ки ҳам матлабро дақиқ мефаҳмонад ва ҳам ҳусни баёни адабиро нигоҳ медорад. Аз ҳамин ҷиҳат, ин шеваи баёни ӯро метавон сароғози анъанае донист, ки аз «Ойини Акбарӣ»-и Абулфазл Алломӣ оғоз ёфта, то осори Қоиммақом Мирзо Абулқосими Фароҳонӣ, ки дар онҳо дониш ва услуб қасдан ба якдигар пайванд меҳӯранд, идома кард.

Ҳамчунин ҷигунагии дарки вазифаи шеър дар сохтори асарҳо ва бистари андешаҳои Соинуддини Хучандӣ муҳим аст. Ӯ гоҳе маъноро фишурда баён мекунад, гоҳе фазои рамзӣ баҳсро тақвият медиҳад ва гоҳе барои гузаштан аз як сатҳи баҳс ба сатҳи дигар василае мешавад. Ин пайванди пӯё миёни назму наср яке аз нишонаҳои муҳими ҳунари нависандагии Соинуддини Хучандӣ буда, барои таҳқиқи вежагиҳои сохторию маъноии насри классики форсии тоҷикӣ арзиши методологӣ дорад.

Бо итминони комил метавон гуфт, ки пажухиши фарогир дар бораи Соинуддини Хучандӣ барои адабиётшиносии мо фақат «шарҳи ҳоли як фард» нест, балки воситаест барои фаҳмидани ин ки чигуна дар садаҳои чаҳордаҳум ва понздаҳуми мелодӣ забони форсии тоҷикӣ тавоноии баёни андешаҳои жарфи ирфонӣ ва фалсафиро тавассути баёни зарифу латифи ҳунари пайдо карда, наср ба унвони як намуди адабӣ шакл мегирад ва чигуна андеша, истилоҳ, сабк, таҷрибаи хонанда дар як матн ба ҳам ғирех меҳӯранд. Аз ин рӯ, мурҷнати диссертант ба мавзӯи «Соинуддини Хучандӣ ва хусусиятҳои ғоявӣ бадеии осори адабии ӯ» на танҳо саривактӣ, балки аз ҷиҳати методологӣ асоснок ва аз нигоҳи илмӣ дурандешона мебошад.

Диссертатсияи Садриддин Мирзозода бо мантиқи кавии дохилӣ ва пайдарпайии баррасии масъалаҳои гуногун фарқ мекунад. Тарзи тақсими матни диссертатсия ба бобу фаслҳо на тасмиме сирфан зоҳирӣ, балки бозтоби раванд ва мантиқи таҷзияву таҳлили илмист, ки доманаи густардаи офаринишҳои адабию ирфонӣ ва фалсафии Соинуддини Хучандиро дар бар мегирад.

Соҳтори мавзӯии рисола нишон медиҳад, ки довталаб шумораи зиёде аз маводи назариявӣ, таърихӣ, фалсафӣ ва адабиро мавриди таҳқиқ қарор дода, барои ҳалли вазифаҳои дар назди худ гузоштааш аз онҳо баҳраи дуруст бардоштааст.

Диссертант дуруст таъкид кардааст, ки мақоми Соинуддини Хучандӣ танҳо ба шумораву анвои мухталифи асарҳои адабию фалсафӣ ва умқи андешаҳои ӯ маҳдуд намешавад, балки ба маҳорати ӯ дар баёни равшану ҳунармандонаи ҳамин андешаҳо низ вобаста аст. Яъне, ӯ танҳо муаллифи мафҳумҳои душвори ирфонӣ ва мобаъдуттабӣ нест, балки устои баёни андешаҳои душворбаён ба хонанда аст. Дар осори Соинуддини Хучандӣ мафҳумҳои печидани ҳастишиносӣ, илоҳишиносӣ, маърифатшиносӣ ба гунае баён мешаванд, ки хонанда, тадриҷан, ба маънои онҳо ворид мегардад. Мушаххас мешавад, ки ин адиби андешаманд ба шеваи сирф таълимии шарҳу таъвил басанда намекунад, балки ҳаракати фикрро месозад, марҳилаҳои

идрокро танзим мекунад ва шеваи баёнро ба як василаи маърифатсоз табдил медиҳад.

Чанбаи дигаре, ки дар кори диссертант баррасӣ шудааст, мақоми шеър дар насри Соинуддини Хучандӣ мебошад. Шеър дар асарҳои насрии Соинуддин гоҳ хулосаи маъноиро фишурда баён месозад, гоҳ фазои рамзии баҳсро қавӣ мегардонад, гоҳ ҳамчун воситаи гузариш аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар мешавад. Ба ин маъно, насри Соинуддини Хучандӣ бо шеър муносибати пӯё ва созанда дорад. Ин мушоҳида барои арзёбии ҳунари нависандагии ӯ бисёр муҳим аст ва бояд гуфт, ки диссертант дар ин самт кори қобили таваҷҷуҳро анҷом додааст.

Бо назардошти ҳамаи гуфтаҳо, метавон гуфт, ки Мирзозода Садриддин дар таҳлили хусусиятҳои ғоявию бадии осори Соинуддини Хучандӣ, махсусан, дар баҳши ҳунари нависандагӣ ва сабқшиносии ӯ, кори арзишмандеро анҷом додааст. Ӯ тавонистааст ба исбот расонад, ки Соинуддини Хучандӣ дар муҳити адабии темурӣ аз намоёнтарин қасонест, ки масъалаҳои назарию ба забони насри ғанӣ баён кард, аз жанрҳои таркибӣ, монанди мунозира ва романи фалсафӣ, барои ба ҳам овардани мероси ғуноғуни гузаштагон истифода бурд ва ҳамқадам бо аҳли адаби замона нишон дод, ки санъатгарӣ дар калом метавонад на нишонаи руқуд, балки шакли вежаи эҷодкорӣ дар доираи суннатҳои адабӣ бошад. Аз ҳамин сабаб, насри ӯро бояд ҳам дар таърихи сабқ ва ҳам дар таърихи андеша ҳамчун намунаи пурра ва маъносозии насри ғанӣи давраи темурӣ арзёбӣ кард.

Мубрамияти мавзӯ бо зарурати бозгардонидани номи яке аз намояндагони барҷастаи Оли Хучанд дар Исфаҳон ба ғардиши ғаболонии илмӣ ва ҳамчунино бо набудани як таҳқиқоти муқаммали монографӣ, ки ба вежаҳои ғоявию бадии осори ӯ баҳшида шуда бошад, асоснок карда шудааст. Муаллиф ба таври муътамад нишон медиҳад, ки маълумоти тазкираҳои асримиёнагӣ ва пажӯҳишҳои муосир бештар хусусияти иттилоотӣ ва тавсифӣ дошта, таҳлили низомианду амиқи табиати ҳунарии матнҳои Соинуддинро фаро намегиранд.

Дар муқаддима баррасии муфасссали дараҷаи омӯзиши мавзӯ пешниҳод гардида, ҳам сарчашмаҳои классикӣ ва ҳам пажӯҳишҳои донишмандони ватанию хориҷӣ, аз ҷумла корҳои М. Мелвин-Коушкӣ ва Наканиши Юки фаро гирифта шудаанд.

Ҳадафи таҳқиқ ҳамчун омӯзиши фарогири зиндагинома, мероси илмию адабӣ ва хусусиятҳои ғоявию бадеии осори Соинуддини Хучандӣ, инчунин муайян намудани ҷойгоҳи ӯ дар таърихи адабиёти тоҷикӣ-форсии асри XV муқаррар гардидааст. Вазифаҳои пешниҳодшуда аз ҳадаф ба таври мантикӣ бармеоянд ва доираи густурдаи масъалаҳоро дар бар мегиранд. Бо ин ҳол, бояд таъкид кард, ки бархе аз масъалаҳои марбут ба робитаҳои кавмӣ ва пайвандҳои шаҷарашиносӣ бисёр мураккабанд ва наметавон онҳоро сирфан дар ҷаҳорҷуби таҳқиқоти адабиётшиносӣ баррасӣ кард. Ба ҳамин далел таҳқиқи онҳо риояти дақиқи меъёрҳои методологиро тақозо мекунад.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда аз нигоҳи илмӣ дар доираи 8 банд асоснок карда шудаанд, ки натиҷаҳои таҳқиқоти бадастомадаро инъикос карда метавонад. Пеш аз ҳама, ин нуктаҳо бо низомии мантикии таҳқиқ, равшании баён ва шумораи мувофиқ (ҳашт банд) фарқ мекунанд, ки ба талаботи мавҷуда нисбат ба ҷойгоҳ ва сохтори онҳо дар муқаддимаи диссертатсия мутобиқ мебошанд. Ҳар як банд ба натиҷаи ҳалли масъала ё вазифаи мушаххаси илмӣ таъяс карда, аз баёни умумӣ ва такрори андешаҳои маъмули адабиётшиносӣ худдорӣ менамояд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки дар адабиётшиносии тоҷик хусусиятҳои ғоявию бадеии мероси адабии Соинуддин Хучандии Исфahонӣ дар доираи як таҳқиқоти мустиқили монографӣ ба таври низомманд баррасӣ шудаанд. Дар ҷараёни таҳқиқ як қатор масъалаҳои баҳсноки соинуддиншиносӣ, аз ҷумла баъзе ҷузъиёти марбут ба ном, куния, лақаб, нисбат ва замони зиндагии ӯ, инчунин масъалаи пайванди Оли Хучанд ва Оли Турка бо таъяс ба маъхазҳои дасти аввал ва шоядҳои матнӣ дақиқтар шарҳ ёфтаанд. Ҳамзамон, маълумоти марбут ба нусхаҳои хаттии осори Соинуддини Хучандӣ муаррифӣ ва дар баррасии

доираи мерос, таснифи осор ва масъалаҳои интисоби баъзе матнҳо ба кор гирифта шуда, аҳаммияти онҳо барои тасҳеҳ ва таҳияи матни илмӣ-интиқодӣ нишон дода шудааст. Саҳми асосии диссертант дар таҳлили низоммандии хусусиятҳои ғоявӣ бадеии осори мансури Соинуддини Хучандӣ, шинохти вежагӣҳои сабки ӯ дар пайванди мазмун ва шакл, баррасии шеваҳои баён, сохторҳои дастурӣ, корбурди санъатҳои бадеӣ ва тавзеҳи роҳҳои маъносозӣ миёни балоғат ва андешаи фалсафӣ ирфонӣ зохир мегардад. Ҳамчунин мақоми шеър дар насри Соинуддини Хучандӣ ва вазифаҳои маъноӣ сохтори он дар доираи таҳқиқи сабкшиносӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар маҷмӯъ, диссертатсия барои тақмили соинуддиншиносӣ ва шинохти насри ғании форсӣ-тоҷикӣ дар асри XV заминаи муҳими илмӣ фароҳам меоварад.

Заминаи методологии таҳқиқ ҳамчун маҷмуи равишҳои таърихӣ-муқоисавӣ, таҳлилий-тафсирий ва матншиносӣ муайян шудааст. Бо ин вучуд, барои равшантар шудани бахши сабкшиносӣ мувофиқ мебуд сатҳҳои таҳлил мушаххас нишон дода шаванд: сатҳи луғавӣ (вожа ва истилоҳ), сатҳи нахвӣ (сохти ҷумла ва пайванди ҷумлаҳо), сатҳи балоғӣ (санъатҳои бадеӣ ва нақши маъносозии онҳо) ва сатҳи сохторӣ (тартиби баёни андеша ва сохтмони истидлол). Чунин тафсили методологӣ роҳи гузар аз мушоҳидаҳои забонӣ ба хулосаҳои сабкшиносиро равшантар месозад ва асоснокии илмии бахшҳои асосии диссертатсияро қавитар мекунад.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ муфасссал баён шудааст. Натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар таҳияи курсҳои таърихи адабиёти тоҷикӣ-форсӣ, дар амалияи матншиносӣ, дар таълифи дастурҳои таълимӣ ва курсҳои махсуси марбут ба насри асримиёнагӣ мавриди истифода қарор гиранд. Ҳаҷми интишороти муаллиф, аз ҷумла як монография ва шумораи зиёди мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда, аз апробатсияи ҷадинсолаи натиҷаҳои таҳқиқ дар муҳити илмӣ шаҳодат медиҳад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар он зохир мегардад, ки ӯ бори аввал дар адабиётшиносии тоҷик вежагӣҳои ғоявӣ бадеии осори

мансури Соинуддини Хучандиро дар доираи як таҳкики мустакили монографӣ бар мабной шинохти сабки фардӣ таҳлил кардааст. Ҳамчунин, таснифоти жанрӣ ва табақабандии мавзуи осори илмию адабии адиб анҷом дода шуда, бо таъя ба матни осори манзуму мансур хунари шоирӣ ва маҳорати нигорандагии ӯ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст; аз ҷумла ҷанбаҳои забонӣ, сохторҳои дастурӣ, воситаҳои тасвири бадеӣ ва хусусиятҳои сабки баён низ ба таври мушаххас баррасӣ шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боб, хулоса ва феҳристи адабиёт таркиб ёфтааст. Дар маҷмӯъ, он 17 фасл ва 13 зерфаслро фаро гирифта, ҳаҷми он 376 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил додааст.

Боби аввали диссертатсия таҳти унвони «**Авзои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва адабии асри Соинуддини Хучандӣ**» ба баррасии заминаҳои таърихӣ ва фарҳангии мавзӯ ихтисос ёфтааст ва дар он авзои сиёсӣ-иҷтимоӣ, муҳити адабӣ-фарҳангии асри Соинуддини Хучандӣ, инчунин нақши донишмандони хучандӣ дар интишор ва таҳкими забону адабиёти тоҷикӣ-форсӣ дар кишварҳои форсизабон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ин боб вазифаи заминагузор дорад ва фазои таърихию маънавиро, ки шахсият ва осори Соинуддин дар он шакл гирифтаанд, равшан месозад.

Боби дуюми таҳқиқоти диссертатсионӣ «**Зиндагиномаи Соинуддини Хучандӣ**» номгузорӣ шуда, масъалаҳои марбут ба муҳити таълиму тарбия, ҳаводиси зиндагӣ, сабабҳои саргардонӣ ва таъбидаи ӯ, инчунин манзилати иҷтимоӣ, таълиму тадрис ва доираи муридону шогирдонашро фаро мегирад. Дар ин бахш ҷанбаҳои муҳимми шарҳиҳои адиб дар асоси қароину шавоҳиди таърихӣ дақиқ карда шудаанд, аз ҷумла омилҳои марбут ба иттиҳомҳои хуруфигарӣ, муносибати ӯ бо тасаввуф ва вазъи ихтилофҳои мафкуравии давр низ тавзеҳ меёбанд.

Боби сеюми рисола «**Таснифоти жанрӣ ва мероси илмию адабии Соинуддини Хучандӣ**» унвон дошта, яке аз бахшҳои калидии таҳқиқ ба шумор меравад. Дар ин боб, аз ҷумла, нусхаҳои хаттии осор, масъалаҳои

нусашиносӣ, жанрҳои асосии таълифоти адиб (аз кабили шарҳнигорӣ, мунозара ва ёддоштнависӣ) ва ҷойгоҳи онҳо дар низоми мероси адабӣ-илмӣ ба таври густурда таҳлил шудаанд.

Боби чоруми диссертатсия **«Сарчашмаҳои фикрӣ ва маърифатии осори Соинуддини Хучандӣ»** аз фаслҳои марбут ба заминаҳои илмӣ, динӣ, ирфонӣ ва фалсафии афкору таълифоти Соинуддин таркиб ёфта, сарчашмаҳои фикрӣ ва маърифатии осори ӯро баррасӣ мекунад. Дар ин бахш муаллифи рисола нишон медиҳад, ки мавсуф дар доираи хавзаҳои фикрии исломӣ шахсияти шинохта ва донишманду мутафаккир эътироф гардида, осораш аз манобеи гуногуни шариат, ирфон, фалсафа ва ғайра ғизо таъсир гирифта, дар айни ҳол дорои низоми дохилии мутамарказ ва мустақили фикрист.

Боби панҷуми таҳқиқоти диссертатсионӣ **«Сабки осори мансури Соинуддини Хучандӣ»** меҳвари диссертатсия маҳсуб шуда, масъалаҳои сабк, тарзи баён, хусусиятҳои забонӣ ва фикрии осори мансур, усулҳои корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ, инчунин аҳаммияти осори насрии Соинуддинро ҳамчун сарчашмаи адабӣ ба таври таҳлилӣ матраҳ мекунад. Махз дар ҳамин бахш саҳми диссертант дар шинохти сабки инфиродӣ ва хунари нависандагии адиб бештар ҷилва мекунад.

Диссертант оид ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ 1 монография ва 51 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 22 мақоларо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расонидааст, ки мазмуну муҳтавои онҳо ба масъалаҳои асосии рисола мувофиқат менамоянд.

Мутобиқати барасмиятдарории диссертатсия ба талабот. Сохтор, мундариҷаи диссертатсияи Мирзозода Садриддин Хол, сабки ниғориш ва ороиш, ҳамчунин ҳаҷми он ба талаботу меъёрҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ буда, мазмуни автореферат бо диссертатсия таносуби комил дорад.

Автореферати диссертатсия мазмуну мухтавои таҳқиқоти диссертатсиониро инъикос намуда, ба талаботи «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.06.2021, №267) ва «Дастурамал оид ба тартиби барасмиятдарории диссертатсия, автореферати диссертатсия ва дигар маводи илмӣ (фармоиши раиси КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.12.2024, №493)» ҷавобгӯ мебошад.

Дар баробари натиҷаҳои бадастомада ба назари мо баъзе камбудӣ ва норасоҳои зерин дар матн диссертатсия ба назар мерасад. Пешакӣ таъкид менамоем, ки ин мулоҳизаҳо арзиши умумии диссертатсияи Садриддин Мирзозода кам намеkunанд, баръакс, онҳо бештар хусусияти тақмили дошта, барои нашри минбаъдаи натиҷаҳои таҳқиқ ва тавсеаи фазлҳои ҷудогонаи рисола судманд буда метавонанд:

1. Диссертант вежагиҳои хунарии насри Соинуддини Хучандиро бо далелҳо нишон медиҳад, аммо таҳлил дар сатҳи умумӣ боқӣ мемонад. Дар баъзе мавридҳо зарур буд, ки дар асоси мисолҳои мушаххас хулосаҳо дар сатҳҳои луғавӣ, наҳвӣ, балогӣ дақиқтар ва низоммандтар асоснок гарданд. Агар ин сатҳҳо ба таври мушаххас ҷудо ва таҳлил мешуданд, низоми гузар аз «андеша» ба «баён» бо шаффофияти бештар намоён мегардид ва пояи илмии бахши сабқшиносӣ қавитар мешуд.

2. Асосҳои методологии таҳқиқ, дар диссертатсия бештар ба номгӯйи усулҳои таҳқиқ монанд аст, дар он мантики интиҳоб, доира ва тарзи истифодаи онҳо дар таҳлили матн ба таври дақиқ асоснок карда нашудааст. **Аввалан**, зикри «методҳои муқоисавии таърихиву таҳлилӣ» хеле кулӣ аст. Суоле пеш меояд: муқоиса миёни кадом матнҳо, кадом давраҳо ва бо кадом меъёрҳо анҷом гирифтааст? **Дуюм**, «**шарҳу тафсир**» метод нест, балки сатҳи қори илмӣ аст. Ҳар таҳқиқи адабӣ то андозае шарҳу тафсирро дар бар мегирад. Агар диссертант ба равишҳои мушаххасе чун герменевтикӣ, сохторшиносӣ ё нишонашиносӣ ишора мекард, баёнаш илмитар мешуд. **Сеюм**, истифодаи мафҳуми «оморӣ» дар таҳқиқоти адабӣ танҳо дар сурате дуруст аст, ки воҳиди ҳисоб, бистари матн, меъёри интиҳоб ва тарзи коркарди

маълумот равшан нишон дода шавад. Агар ин тавзеҳот набошад, зикри «методи оморӣ» хусусияти зоҳирӣ дорад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки даъвои диссертант дар сатҳи номбар кардани усулҳо қобили қабуланд, аммо барои он ки воқеан «асосҳои методологӣ» ҳисобида шаванд, бояд равшан нишон дода шавад.

3. Дар рисола вежагиҳои сабки Соинуддини Хучандӣ хуб тавсиф шудаанд, вале ҳангоми муайян кардани ҷойгоҳи ӯ дар таърихи насри форсии тоҷикӣ, муқоисаи мустақим бо ҷанде аз намояндагони барҷастаи адабу ирфон метавонист натиҷаҳоро дақиқтар намояд. Дар ин замина, муқоисаи пеш аз ҳама бо муаллифоне чун Саъдии Шерозӣ (аз лиҳози насри таълимии ахлоқию адабӣ ва таносуби сабки мусаччаъ ва содаву фишурда), Азизуддини Насафӣ (аз лиҳози насри ирфонии мафҳумсоз), Шабистарӣ ва шорҳои «Гулшани роз» (аз лиҳози пайванд бо ирфон, забон ва шарҳи истилоҳ), Сайид Ҳайдари Омӯӣ (аз лиҳози насри тафсирию ирфонӣ), инчунин баъзе намунаҳои насри фаннии асри XV, мисли Кошифӣ (дар мавридҳои тарзи баён ва қорбурди иқтибос), Абдурахмони Ҷомӣ (дар насри ирфонӣ ва шарҳнависӣ) низ мухтасар, аммо ҳадафмандона анҷом дода мешуд, бар аҳаммияти илмӣ рисола бамаротиб меафзуд. Чунин муқоисаҳо имкон медоданд, ки ҳам вежагиҳои суннати насрнигорӣ ва ҳам вежагиҳои инфиродии сабки Соинуддини Хучандӣ равшантар нишон дода шаванд.

4. Диссертант, дар маҷмӯъ, истилоҳотро дуруст ва мутобиқ ба мақсад истифода мебарад, аммо дар баъзе мавридҳо баъзе ноҳамсониҳо ба назар мерасанд. Аз ҷумла, мафҳумҳои калидӣ чун «сабк», «шеваи баён», «хунари ниғориш», «хусусиятҳои бадеӣ» ва «услуб» бе таърифи дақиқи қорӣ истифода шудаанд. Беҳтар мебуд, агар ин мафҳумҳо дар оғози рисола равшан шарҳ дода шаванд ва дақиқ гуфта шавад, ки муаллиф онҳоро дар қадом маъно истифода мебарад. Набудани чунин таърифҳои мушаххас метавонад ба норавшанӣ дар фаҳми доираи истифода ва фарқгузориҳои онҳо дар қараёни таҳлил оварда расонад.

5. Эроди дигар ба шеваи истифодаи намунаҳо аз осори Соинуддини Хучандӣ дар матни диссертатсия марбут аст. Дар баъзе мавридҳо хулосаҳои муҳимми сабкшиносӣ бидуни таҳлилу таҷзияи муфассалу дақиқи матни асар иброз гардидаанд. Ба ибораи дигар, натиҷаҳо бояд дар заминаи таҳлили бевоситаи мисолҳо аз асарҳои Соинуддини Хучандӣ бо далелҳои равшану мушаххас баён гарданд. Дар таҳқиқи сабк пеш аз ҳама баррасиҳои жарфу дақиқи мӯшикофона ва мустанади намунаҳои мушаххас зарур аст.

6. Дар баъзе фаслҳо равиши тавсифӣ ва бозгӯйии матолиби маълум ғолиб омадааст. Маълумоти тазкираҳо, иктибос аз сарчашмаҳо ва андешаҳои муҳаққикон пайдарпай оварда мешаванд, аммо нақду баррасии онҳо хеле заиф сурат мегирад. Ин камбуди, махсусан, дар бобҳои якум ва дувум бештар мушохида мешавад, мавзӯи муфассал баён шудааст, вале пайванд миёни «шароити таърихӣ» ва шаклгирии сабки насри ғанӣ ба таври возеҳ муайян карда нашудааст.

7. Эроди нисбӣ ба адабиёти истифодашуда дахл дорад. Бо он ки дар бораи Соинуддини Хучандӣ дар солҳои охир аз ҷониби муҳаққикони хориҷӣ таҳқиқоти зиёд анҷом ёфтааст, дар «Рӯйхати адабиёт»-и диссертатсия, амалан, аз ин маҷмуа танҳо номи чанд нафар, аз қабили Мэттью Мелвин-Коушкӣ ва Наканиши Юки (ва эҳтимол як-ду номи дигар) инъикос шудааст. Истифода ва таҳқиқи интиқодии фарогири ҳамин маводи хориҷӣ, бешак, метавонист вусъати методологияи таҳқиқро густардатар намуда, хулосаҳои диссертатсияро ба маротиб қавитар ва дақиқтар гардонад.

Дар маҷмӯъ, ин эроду пешниҳодҳо моҳияти такмилӣ дошта, ба ҳеҷ ваҷҳ арзиши илмӣ рисолаҳо қоҳиш намедиханд. Баръакс, онҳо нишон медиҳанд, ки диссертатсияи Мирзозода Садриддин Хол дорои зарфиятҳои воқеии илмӣ буда, заминаи мустаҳкам барои таҳқиқоти баъдӣ фароҳам хоҳад овард. Аз ин рӯ, эродҳои ироашударо метавон ҳамчун пешниҳодҳои созанда барои идома ва такмилу тавсеаи минбаъдаи таҳқиқ арзёбӣ кард.

Мазмун ва муҳтавои таҳқиқоти диссертатсионии Мирзозода Садриддин Хол дар мавзӯи «Соинуддини Хучандӣ ва хусусиятҳои гоҷавию бадеии осори

адабии ӯ» ба шиносномаи ихтисоси илмӣ барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01 – Адабиёти тоҷик. Равобити адабӣ.) кори мустақилона ва дар сатҳи ҳуби илмӣ анҷомдодашуда ба шумор рафта, дорои навлгонӣ, арзиши илмию амалӣ аст ва ба талаботи Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 267 ва тағйиру иловаҳо ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.06.2023, № 295 тасдиқ шудааст, қомилан ҷавобгӯ буда, муаллифи он Мирзозода Садриддин Хол сазовори дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01 – Адабиёти тоҷик. Равобити адабӣ.) мебошад.

Муқарризи расмӣ:

директори Китобхонаи марказии илмии
ба номи Индира Гандии назди Раёсати
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
доктори илмҳои филологӣ, профессор

«20» феввали соли 2026

Суфизода Шодимуҳаммад
Зикрийев

Суроға: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Тел.: + 992 37 221 50 83,

Факс: + 992 37 221 71 00

«Имзои Суфизода Ш.З.-ро тасдиқ мекунам»

нозири кадрҳои Китобхонаи марказии
илмии ба номи И. Гандии назди Раёсати
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

«20» феввали соли 2026

Назарова Ҷумбагул
Давлаёрова